

ВАРТІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ В СИСТЕМІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

Виділено випадки застосування показника вартості підприємства в практичній діяльності суб'єктів господарювання. Проаналізовано еволюційний розвиток вартості підприємства як економічної категорії в світлі основних економічних шкіл та виділено основні підходи до її розуміння дослідниками

Ключові слова: економічна категорія, підприємства

Постановка проблеми. Для забезпечення ефективного управління будь-яким підприємством, прийняття управлінських рішень стосовно різних сторін його діяльності, необхідно мати інформацію про різноманітні аспекти функціонування підприємства. Одним із основних постачальників інформації для управління підприємством виступає система бухгалтерського обліку. Наприкінці 80-х рр. в Радянському Союзі дослідники зазначали, що в структурі всієї інформації облікова інформація займає близько 80%. У зв'язку з переходом до умов ринку, із розширенням та ускладненням зовнішнього середовища підприємства, на нашу думку, її частка скоротилась до 60%. Однак, зважаючи на її надійність і достовірність, історично сформовану і перевірену часом технологію обробки облікових даних, на відміну від інших видів інформації, її роль в управлінні підприємства залишається визначальною.

Для управління підприємством як цілісною системою необхідним є використання узагальнюючих або результатуючих показників, основним серед яких на сьогодні є вартість підприємства. У сучасних умовах вартість підприємства є основним параметром, що характеризує розміри підприємств, а швидкість приросту вартості є найбільш важливим показником управління ними. Якщо вітчизняні підприємства планують входити у світову економічну систему в якості рівноправних її учасників, а не аутсайдерів, то визначальна увага при здійсненні управління підприємствами повинна відводиться управлінню їх вартості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням вартості підприємства приділена увага значної кількості вітчизняних вчених, зокрема, Г.І. Башняніним, М.І. Бондарем, Л.А. Костишко, В.М. Костюченко, О.Г. Мендрулом, О.А. Сарапіною, Н.В. Тертичною, Л.М. Худолій, М.Г. Чумаченком, А.А. Чухном, І.І. Яремком та ін., а також значною кількістю зарубіжних дослідників, де даній проблематиці, внаслідок значного розвитку фінансового ринку, приділяється набагато більша увага.

Мета дослідження полягає в аналізі історичного розвитку формування категорії "вартість підприємства" та встановлення її місця в системі бухгалтерського обліку.

Викладення основного матеріалу. Вартість підприємства є найкращим критерієм для оцінки стану підприємства у порівнянні із такими звичними показниками, що розраховуються на основі облікової інформації, як виручка, прибуток, показники рентабельності діяльності. Це пов'язано з тим, що показник вартості підприємства, враховує в собі всі вищезазначені показники, а також, залежно від методу свого розрахунку, враховує значну кількість інших факторів, наприклад, рівень розвитку зовнішнього середовища системи підприємства, асиметрія доходності на ринках капіталу, альтернативні можливості вкладення капіталу тощо.

Показник вартості підприємства відіграє значну роль в управлінні, оскільки, з одного боку, він є комплексною характеристикою підприємства, що адекватно відображає його фінансовий стан, економічну ефективність і очікувані перспективи розвитку, виступає певним орієнтиром розвитку підприємства, з яким власники і управлінці підприємства повинні узгоджувати свої дії. З іншого боку, це основний показник, який дозволяє реалізувати інтереси всіх стокхолдерів¹ підприємства. Підтримка вартості підприємства на належному рівні, забезпечення її збереження та зростання створюють передумови для прибуткового і сталого розвитку підприємства.

Показник вартості підприємства застосовується в практичній діяльності в наступних випадках:

- при розрахунку ціни, за якою можна придбати підприємство або на основі якої відбуватиметься злиття з цим підприємством;

- при розрахунку пропорцій обміну акцій при злитті підприємства;

- при встановленні найбільш ефективного способу збільшення обсягу залученого капіталу;

- при розрахунку нижньої межі вартості акцій нової емісії;

- при прийнятті рішення про ліквідацію підприємства;

- при оцінці інтелектуального капіталу підприємства тощо.

Виходячи з вищезазначеного, беззаперечним є той факт, що в сучасних умовах розвитку ринкової економіки в Україні, перед бухгалтерським обліком як інформаційною системою, виникають наступні невирішені питання:

- що ж таке вартість підприємства в системі бухгалтерського обліку?

- чи здатен бухгалтерський облік надавати достовірну та повну інформацію про вартість підприємства?

- чи здатен бухгалтерський облік за допомогою свого методологічного інструментарію забезпечувати інформаційну підтримку управління вартістю?

- чи взагалі була врахована необхідність надання системою бухгалтерського обліку інформації про вартість підприємства при її розробці?

- яким чином пов'язана вартість підприємства із балансовою вартістю його чистих активів, що надається бухгалтерським обліком?

Вирішення цих питань сприятиме гармонізації потреб внутрішніх і зовнішніх користувачів облікової інформації, які зростають в останні роки у зв'язку із процесами глобалізації та інформатизації світової економіки, ускладненням господарської діяльності підприємств та сучасних систем управління, із можливостями бухгалтерського обліку, як основного джерела інформаційної підтримки управління підприємством.

Розробку підходів до управління вартістю на підприємстві неможливо здійснювати без розгляду загальноприйнятих підходів до розуміння категорії "вартість", що сформувалась в результаті тривалого еволюційного розвитку під впливом різноманітних економіко-теоретичних шкіл.

Кожне підприємство як окремий цілісний суб'єкт відносин в умовах ринкової економіки можна розглядати в якості товару, тобто підприємство може виступати об'єктом купівлі-продажу та може мати свою оцінку.

Оцінці і управлінню вартістю підприємства, які будь-якому іншому науково-практичному напрямку людської економічної думки, властива наявність специфічного категорійно-понятійного апарату, який має бути обґрунтований і уточнений в процесі проведення дослідження, що дозволить побудувати єдині засади до розуміння базових категорій і понять, що стосуються сфери облікового забезпечення системи управління вартістю підприємства.

У сучасних умовах розвитку фінансового ринку в Україні категорія "вартість підприємства" є предметом гострих дискусій, про що свідчать результати проведеного аналізу підходів дослідників до розуміння понять, які розкривають сутність даної категорії ("вартість підприємства", "ринкова вартість підприємства", "вартість заміщення", "купівельна вартість підприємства" та ін.).

За результатами проведеного аналізу встановлено, що поняття "вартість підприємства", яке використовується вітчизняними дослідниками (Р.В. Андрійчук, Л.С. Запасна, Є.О. Зенченко, І.Г. Курочкіна, О.Г. Мендрул, Д.О. Світлий, Н.В. Тертична, Г.І. Янчук), використовується в тому смислового значенні, яке несе за собою англійський термін "value". Таким же чином, за аналогією, дослідниками досить часто використовується словосполучення "управління вартістю", яке є перекладом англійського словосполучення "valuemanagement".

Використання такого підходу фактично унеможливує застосування наукових підходів для управління вартістю підприємства, оскільки не забезпечується належний зв'язок між наявними економіко-теоретичними напрацюваннями в сфері вартості підприємства та системою управління вартістю. Як наслідок концепція управління вартістю в більшості випадків

¹ За дослідженнями американського вченого М.Х. Еванса більше ніж 70% всієї інформації, що використовується в системі фінансового менеджменту, надходить в результаті обробки господарських операцій системою бухгалтерського обліку [4].

² Всіх заінтересованих в результатах діяльності підприємства осіб.

представляється в якості практико-орієнтованої моделі, а не чітко обґрунтованої економіко-теоретичної конструкції.

Зокрема, в значній кількості підходів дослідників-економістів (Р.Р. Ахмедзянов, Н.В. Городнова, І.В. Івашківська, Е.Т. Кулієва, Н.В. Пойлова, Н.М. Смірнова, Т. Теплова, С.С. Чернов) вартість підприємства представляє собою майбутній очікуваний грошовий потік, дисконтований за ставкою, що відображає властивий йому ризик. А в переважній більшості поглядів дослідників-обліковців (І.І. Бродська, В.В. Єфіменко, О.О. Жигунова, Т.О. Лаврухіна, Р.В. Моргунов, А.Н. Сирбу, А.О. Халдін) словосполучення "вартість підприємства" напряму або опосередковано пов'язується із понесеними в результаті минулих подій затратами (витратами) підприємства, а не з загальною цінністю підприємства.

Вищенаведене дозволяє констатувати, що вартість підприємства, як результативний показник діяльності підприємства, що виділяється дослідниками, ґрунтується на методології її розрахунку (доходний підхід – в поглядах економістів; затратний підхід – в поглядах дослідників-обліковців) і не пояснює природи вартості як окремої економічної категорії.

З розвитком економічної системи, ускладненням міжнародних економічних зв'язків та відносин, з'явилися нові сфери діяльності підприємств, а існуючі сфери почали розглядатись під новим кутом зору, прикладом чого поява інституційної теорії. У результаті, з плином часу економічна наука поповнювалась різними новими концепціями, теоріями, підходами до трактування сутності вартості, обґрунтовувались нові види вартості та встановлювались їх взаємозв'язки із іншими економічними категоріями.

Загалом еволюція вартості підприємства може розглядатись в двох аспектах:

1) це історичний процес утворення вартості підприємства як суспільних відносин;

2) це постійний процес утворення вартості підприємства як певної кількісно визначеної характеристики підприємства.

Розглянемо еволюційний розвиток вартості як економічної категорії в світлі основних економічних шкіл, зокрема, згрупуємо підходи основних представників шкіл на основі їх розуміння поняття "вартість" та можливості його використання для удосконалення системи бухгалтерського обліку.

І. Вартість як інтегральний показник понесених в результаті минулих подій витрат. За цим підходом вартість підприємства розглядається в світлі витратної концепції та обраховується за адитивним підходом. Такого підходу дотримувались представники трудової теорії вартості (К. Маркс, В. Петі, А. Сміт, Д. Рікардо); представники витратної теорії (А. Сміт, Дж. Ст. Міль, Дж. Мак-Куллох); представники теорії вартості в умовах інформаційної економіки (К.К. Вальтук, П. Друкер, Б. Лев, Ф. Махлуп, Л.Г. Мельник, Т. Стоуньєр, П. Страссманн та ін).

ІІ. Ціновий підхід як альтернатива вартості. До складу окремої групи можуть бути віднесені представники наукових течій, які розглядають безпосередньо ціну підприємства, уникаючи при цьому використання терміну "вартість". Так, представники теорії граничної корисності (Е. Бем-Баверк, Ф. фон Візер, К. Менгер), намагались пояснити зв'язок ціни підприємства із його корисністю, представники теорії попиту і пропозиції (А. Маршал, Дж. Кейнс), розглядали ціну підприємства не з боку виробництва, тобто понесених затрат, а з боку сфери обігу, тобто в результаті взаємодії контрагентів, які діють на ринку, а представники теорії факторів виробництва (Ж.-Б. Сей, Дж. Кларк) пов'язували вартість підприємства із результатами сукупного функціонування таких факторів виробництва як праця, капітал і земля.

Серед сучасних дослідників вартість підприємства як ціну простої акції корпорації, помножену на кількість акцій в обігу, розглядає відомий вітчизняний дослідник в сфері управління вартістю О.Г. Мендрул [1, с. 11].

Завдяки дослідженням представників цінового підходу в економічній теорії з'явилися категорії "економічне благо", "споживча вартість", "мінна вартість", "теорія граничної корисності" та ін., які на сьогодні використовуються в якості теоретичної основи для побудови теорії управління вартістю підприємства.

ІІІ. Розгляд вартості підприємства як цінності базується на розумінні того факту, що будь-який товар – матеріальний, нематеріальний або фінансовий, має свою цінність. Оскільки підприємство розглядається в якості товару, то воно теж має свою цінність, яка за Р.Н. Холтом [3, с. 53] визначається під впливом таких факторів: зростання

доходів; зниження виробничого чи фінансового ризику; підвищення ефективності функціонування підприємства.

Першим, хто звернув увагу на фактори, від яких залежить цінність підприємства, був А. Маршал, який основним фактором цінності окремої речі (в нашому випадку – підприємства) визначив її корисність, тобто вигоду, що виникає з володіння підприємством.

Відкритим критиком підходу до розгляду вартості як цінності був М.І. Туган-Барановський [2], який зазначав, що серед російських економістів на початку ХХ століття (особливо серед марксистів) ввійшло в звичку застосовувати терміни "вартість" і "цінність" як тотожні поняття. Однак, на думку автора, даний підхід є помилковим, оскільки англійське слово "value" (цінність) не може бути змішане зі словом "cost" (вартість). Також слід відмітити, що поняття "cost" може перекладатись не лише як вартість, а і як "витрати", внаслідок чого підхід автора можна віднести до представників першої групи.

Основною перевагою розгляду вартості підприємства як цінності є можливість розглядати підприємство як окрему систему, що впливає на визначення властивостей підприємства як особливого окремого товару, що продається на ринку. Той факт, що підприємство є особливим товаром, передбачає, що його неможливо порівнювати із іншими товарами і застосовувати для його оцінки методологію оцінки інших звичайних товарів. Методи оцінки традиційних товарів та послуг не дозволяють врахувати всі властивості підприємства як окремої системи, що зумовлює необхідність розробки особливої системи оцінки вартості підприємства із врахуванням національних особливостей розвитку системи обліку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В результаті проведеного історичного аналізу поглядів дослідників в сфері економічної думки до розуміння вартості підприємства можна виділити три основних підходи:

- вартість як понесені витрати;
- вартість як ціна;
- вартість як цінність.

Відповідно, на сьогодні серед економістів не сформовано єдиного підходу до розуміння вартості підприємства, який би міг бути використаний для удосконалення бухгалтерського обліку як складової системи управління вартістю підприємства. Питання вартості підприємства детально розроблені в рамках досліджень окремих наукових економіко-теоретичних шкіл, однак вони або недостатньо узгоджені між собою, або взагалі не узгоджені.

З одного боку, така ситуація створює труднощі при побудові системи вартісно-орієнтованого бухгалтерського обліку, що передбачає множинність варіантів побудови такої системи – як понесених витрат, як ціни чи як цінності. Однак, з іншого боку, наявна множинність варіантів побудови такої системи дозволяє обрати саме той альтернативний варіант, який найбільш доцільно використовувати в системі бухгалтерського обліку, теоретико-методологічний інструментарій якої також не ґрунтується на єдиній економічній теорії, а використовує конгломерат економічних теорій.

Також можливим є не лише обрання одного з альтернативних варіантів розуміння вартості підприємства, а проведення їх синтезу. Це дозволить побудувати нову концепцію вартості, яка включатиме більшу кількість факторів, що впливають на величину вартості підприємства.

Існування трьох альтернативних підходів до розуміння вартості підприємства створює більш широку предметну область для досліджень в сфері облікового забезпечення управління вартістю підприємства та дозволяє підвищити рівень теоретичних дискусій з даної проблематики.

Список використаної літератури:

1. Мендрул О.Г. Управління вартістю підприємств: Монографія / О.Г. Мендрул. – К.: КНЕУ, 2002. – 272 с. 2. Туган-Барановський М.І. Избранные сочинения: в 2-х т. – Т. 2.: Основы политической экономики / Михаил Иванович Туган-Барановский. – Донецк: ДонГУЭТ, 2004. – 686 с. 3. Холт Р.Н. Основы финансового менеджмента: [пер.с англ.] / Р.Н. Холт. – М.: Букмист, 1995. – 128 с. 4. Evans M.H. Creating Value through Financial Management: [Електронний ресурс] / Matt H. Evans. – Режим доступу: <http://www.ocrcommons.org/courses/creating-value-through-financial-management/new>.

КОРЯГІН Максим Вікторович – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку Львівської комерційної академії.

Надійшла до редакції 09.04.12 р.